

УДК 34(477)(092)

*Наталія Горбатюк,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри хімії, екології
та методики їх навчання
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини*

НАРОДНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ Я. ЧЕПІГИ

У статті висвітлено принцип народності у вихованні в педагогічному доробку Я. Чепіги. Розкрито, що, розвиваючи ідеї нової школи з рідною мовою навчання, педагог створив науково-теоретичну базу для її розбудови, а також збагатив нею вітчизняну педагогічну науку, зокрема теорію виховання. Встановлено, що трибуною висвітлення ідеї народності у вихованні на національному ґрунті виступав часопис «Світло», на шпальтах якого був опублікований проект нової школи, автором якого був Я. Чепіга, який відповідатиме одному з головних принципів організації освіти – принципу народності, котрий забезпечить постійну опору на народну культуру, національну спрямованість виховання, усвідомлення приналежності до свого народу, відповідальності за його минуле і майбутнє. Доведено, що народність, як принцип виховання у спадщині Я. Чепіги, має велике значення і для сучасної школи, першочерговим завданням якої є формування творчої мислячої особистості, здатної самостійно оволодівати знаннями та застосовувати їх у професійній діяльності.

Ключові слова: *національна ідея, національне виховання, проект «Нова школа», народність, принцип, український народ, рідна мова, вчитель.*

The article highlights the principle of nationality in upbringing in the pedagogical work of Y. Chepigi. It was discovered that in developing the ideas of a new school with the native language of instruction, the teacher created a scientific and theoretical basis for its development, and also enriched it with the domestic pedagogical science, in particular the theory of education. It was established that the lobby of the coverage of the idea of a nationality in upbringing on a national basis was a magazine entitled «Light», on the pages of which was published a draft of a new school, sponsored by Y. Chepiga, which would correspond to one of the main principles of education organizations – the principle of nationality, which will ensure constant resistance to popular culture, national orientation of education, awareness of belonging to their

people, responsibility for its past and future. The teacher based the concept of a new school on folk pedagogy, according to which identified the leading areas of education – moral, labor, aesthetic, religious, physical. The author of the program recommends not only singing lessons, but also folk music, native history, the making of simple household things. This program for the first time offers study of the state system, rural self-government, the court and the main land and social laws. According to J. Chepiga, the basis of national education should be a school and a family. The school must necessarily be national, and national education, in the opinion of the teacher, is manifested in language, legends, customs, beliefs, history, and culture. It is proved that the nationality as a principle of education in the legacy of Y. Chepigi is of great significance for the modern school, the primary task of which is the formation of a creative thinking personality capable of self-mastering knowledge and applying them to professional activity.

Key words: *national idea, national upbringing, national character, project new school, concept, Ukrainian people, mother tongue, teacher.*

В умовах державного й культурного відродження України педагогічною наукою взято курс на розвиток своєї власної національної освіти і виховання, тому нині потрібно звернутися до історичної скарбниці педагогічної думки минулого, почерпнути усе корисне, що стане основою для її подальшої розбудови.

Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) – видатний педагог, громадський діяч, прогресивні ідеї якого значною мірою вплинули на розвиток педагогічної науки в Україні. Його багата, широкомасштабна й важлива для розвитку освіти науково-педагогічна спадщина була на довгі роки забута і навіть заборонена, і лише наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст., з появою певних демократичних змін у суспільстві, вона стає об'єктом всебічного аналізу та вивчення багатьох науковців.

Метою статті є розкриття сутності виховання у педагогічному доробку Я. Чепіги на основі принципу народності.

Огляд літератури свідчить, що різноманітним аспектам науково-педагогічної спадщини та життєвого шляху Я. Чепіги присвятили свої публікації сучасні вчені (Л. Березівська, С. Болтівець, В. Марочко, Р. Палійчук, О. Сухомлинська та ін.). Його педагогічні погляди та просвітницьку діяльність висвітлено в дисертаційних дослідженнях (Л. Ніколенко, О. Щербакова та ін.).

Хвиля національного піднесення на початку ХХ століття досягла свого апогею. Свідомі педагоги докладали значних зусиль до створення нової школи, яка будувалася б на принципі народності. Проект такої школи, автором якого був Я. Чепіга, опубліковано у 1913 році у журналі «Світло». На його думку, стара школа не задовольняла вимог народу,

оскільки була «вся збудована на задаванні уроків по книжці і вислухованні цих знаттів учителем, ...що гнітила творчий дух дитини...» [11, с. 12–13]. Автор проекту розглядав такі принципові питання старої школи та викладання різних дисциплін у ній, а саме: книжне навчання, мова навчання, рідна мова, арифметика, природознавство, історія й географія, Закон Божий, ручна праця, рухливі забавки та іграшки. Суть проекту нової школи мала відповідати одному з головних принципів організацій освіти – принципу народності, який забезпечує постійну опору на народну культуру, національну спрямованість виховання, усвідомлення приналежності до свого народу, відповідальності за його минуле і майбутнє. Відповідно до проекту, нова школа повинна будуватися відповідно до потреб народу, специфічними особливостям його менталітету та специфічними особливостями України. Я. Чепіга у своєму проекті наполягав на тому, щоб дитина «свідомо і певно користувалася рідною мовою при викладі своїх думок, знаттів, викладів зі свого й чужого життя, уміння оповідати все вичитане в книзі і писати ясно й правильно літературною мовою свого народу» [11, с. 16]. На його думку, читання рідною мовою повинно бути виховною силою в руках учителя. Він радив через читання дитиною кращих зразків народної літератури сформувати у неї вищі ідеали українського народу, адже органічний зв'язок уроків читання з народною творчістю допоможе виховати достойних спадкоємців культурних здобутків свого народу. Вивчення історії автор проекту пропонує почати з усвідомлення історії свого народу, адже це «виховує й освітить дитину національно, збудить свідомість належності до своєї нації, її минулого. Підтримає в дитині життєвий дух, повний енергії і бажання зберегти в собі і виховати душевні прикмети, достоїнства і чесноти свого народу» [11, с. 19].

Я. Чепіга в основу концепції нової школи поклав народну педагогіку, згідно якої визначив провідні напрями виховання – моральне, трудове, естетичне, релігійне, фізичне.

Стосовно арифметики автор висловив міркування, що її треба викладати так, щоб «злити з життям найміцніше і виникаючи з потреб сім'ї, іти безупинно далі в математичній освіті, готуючи дитину до життя... школа повинна розвинути ґрунтову рису дитини – тямом і міркування» [11, с. 17]. Належну увагу Я. Чепіга відводить трудовому вихованню. У розділі «Ручна праця», за допомогою якої «ширше розвинути здібності дитини... і дати дитині розуміння власних сил і своєї волі. Ручною працею вона повинна здобути певність руки, ока, м'язів, навчитись міркувати стало і певно, а також уміти обернути ідею в образ, а образ в модель... в ручній праці повинні культивуватись творчість, фантазія, розум і воля» [11, с. 23]. Автор пропонує створити при школі майстерню, в якій хлопчики оволоділи теслярством, ковальством, а

дівчатка навчилися пекти хліб і одержані уміння змогли б застосовувати успішно в реальному житті, у своїй сім'ї, власному господарстві. Отже, програма Я. Чепіги пропонувала на основі народної педагогіки виховати справжнього громадянина, господаря на землі, громадянина, відповідального за майбутнє своєї родини.

Не примножує значущості автор проекту фізичному вихованню, рухливим забавкам та іграшкам, оскільки гра є відбитком соціально-громадського життя. «Грою дитина втілює відношення одного до одного й кожного до різних громадських закладів і інституцій, збирає матеріал для своїх подій і здобуває звички для різних відносин. Гра – це школа досвіду, школа життя. І це особливо треба розуміти тим націям, що відроджуються. У забавках дитини відбиваються національні риси, відбиваються легко й просто – природно. Цим шляхом вона витворює з себе ту національну одиницю, яка, зміцнивши на національному ґрунті свої здібності, передасть їх ліпшими, культурнішими дальшому поколінню», – писав Я. Чепіга [11, с. 24]. Він зазначав, що народна педагогіка велику увагу надає дитячій грі. Цей тренінг особливо важливим є для української школи, що будувала свої підвалини на принципі народності. Я. Чепіга створив проект такої національної школи, в стінах якої виховуються будівничі нового життя, майбутні свідомі громадяни вільної держави України. «Програма нашої школи», що додається до проекту, наповнена народознавчим змістом. Так, 1-й і 2-й рік навчання (діти 6–8 років) передбачає входження в народну культуру через засвоєння золотих скарбів дитячого фольклору: «Спів рідних мотивів в самому широкому прикладанню його в працях, іграх і забавках та гулянках» [11, с. 26]. Автор програми ставить за мету збудити у дитини цікавість до буденної сільської праці на городі, в саду та полі, дати їй зрозуміти, що добробут тварин залежить від чуткої турботи людини про них. У той же час Я. Чепіга пропонує розвивати у дитини будівничі здібності і пропонує вчити малят плести тин, виготовляти маленьку модель хати етап за етапом. Велику увагу він надає народним ремеслам, зокрема, гончарству.

Автор програми рекомендує проводити не тільки уроки співу, але й народної музики, рідної історії, виготовлення простих хатніх речей. Ця програма вперше пропонує вивчення державного устрою, сільського громадського самоврядування, суд і головні земельні та соціальні закони.

Щодо закону Божого, релігійного виховання, то тут автор висловлює сподівання на те, що «духовенство... подасть свій певний голос в цій справі, і ми тоді зможемо висловитись відвертіше і ясніше» [11, с. 29].

У своїй праці «Проект української школи» Я. Чепіга писав, що завданнями нашої школи мають бути такі: культивування в житті всього близького і природного дитині, яке придбане нею від рідного народу; розвивати її індивідуальні здібності та корисні нахили; скласти такі умови

освіти, де б народна воля в дитині розвинулася вільно і лягла в основу духовного поступу молодого покоління; виховати дитину чесною, діяльною людиною, не порушуючи її природи [10, с. 33].

Проект Я. Чепіги мав допомогти досягненню мети нової школи – формуванню і розвитку соціально активної особистості, яка має глибоко усвідомлену громадську позицію, системно наукові знання про природу, людину, суспільство, уміння й навички, відповідно до вимог часу і запитів суспільства, з почуттям національної самосвідомості, готової до професійного самовизначення і участі у важливих соціальних змінах. Мета освіти, за Я. Чепігою, – «це вільний, усебічний, гармонійний розвиток особистості, який ґрунтується на принципах народності, гуманізму, демократизму, природовідповідності виховання» [1, с. 148].

Як пристрасний борець за справу українського національного відродження, принцип народності у вихованні на основі рідної мови відстоював Я. Чепіга.

Рідну мову Я. Чепіга назвав народним скарбом, працею народного духу, «яскравим виразом індивідуальності окремої людини і цілої народності». Він вважав, якщо відібрати в дитини рідну мову, то вона залишиться «духовним калікою, духовно глухим і сліпим». Я. Чепіга назвав рідну літературу скарбницею знань про рідний народ, його ідеали, світогляд, почуття. Він відстоював виховання дитини на основі народності, у тісному зв'язку з народним побутом, бо ніякі виховні заходи й методи не досягнуть мети, якщо вони не будуть ґрунтуватися на близьких дитині побутових національних умовах [9, с. 22–25].

«Що таке рідна мова?» – запитував Я. Чепіга. І відповідав, що це образи та ідеї, якими дитина мислить, це духовний орган його «унаслідкований оть его родного народа». З рідною мовою, вважав Я. Чепіга, дитина засвоїла та успадкувала дорогі ідеали, найкращі надії свого народу [14, с. 36].

Я. Чепіга був упевнений у тому, що в рідній школі мають бути збережені духовні сили нації дитини не зіпсованими, а понад усе – її рідна мова, якою дитина повинна отримувати нижчу, середню та вищу освіту [10, с. 35].

Він пропонував тільки на 5-му році навчання, знайомити дитину з державною мовою, бо двох років навчання вистачить для того, щоб знати державну мову «задля вжитку». Я. Чепіга зауважував, що учень має свідомо користуватися рідною мовою при викладі своїх думок і повинен правильно писати літературною мовою свого народу. На його думку, материнська мова має удосконалитися в нащадках через шкільну освіту [11, с. 15–16]. Я. Чепіга визначив й охарактеризував такі принципи національного виховання:

- життя людини – не окреме життя індивідуума на острові

людського моря. Воно є спільним з цілим життям того народу, від якого вона є паростом. Життя людини з'єднане з життям нації, а розвиток молодого покоління – з розвитком нації;

– національне виховання виникає з природи людини і в своїх завданнях має опиратися на вивчення всіх індивідуальних особливостей дитини, враховуючи національний дух і вдачу;

– національне виховання має йти в одно з вихованням особистості для охорони фізичного й морального здоров'я нації, для розвитку її духовних творчих сил [5, с. 23].

Ідея національного виховання, підкреслював він, це не вигадка, «вона виходить з природи духа всякої нації, з її спадкового змагання до діяльності, з інстинкту самоохорони, із змагання до природнього зберігання національного здоров'я» [5, с. 37].

Я. Чепіга зауважував, якщо відірвати нове покоління від народного ґрунту і пересадити його на чужий, то це не пройде безкарно: людина позбудеться частини своїх здібностей, не зможе реалізувати себе у рідному середовищі. Великого значення дослідник надавав природі дитини, її оточенню, а національність вважав вагомим чинником, що наділяє дитину індивідуальними рисами. Сім'я, мова, народ, громадське життя, товариші, краєвиди тощо – мають неабиякій вплив на формування характеру дитини. Для тих націй, що відроджуються, стверджував Я. Чепіга, національне виховання є «єдиним ковчегом їх існування, найбільш допомагає розвитку їх культурних сил і забезпечує від асиміляції». На його думку, виховання особистості має відбуватися згідно з її індивідуальним та вільним розвитком [5, с. 24–29].

Ґрунтом національного виховання, на думку Я. Чепіги, має бути школа та сім'я. Школа обов'язково має бути національною, освіту не можна «одлучити від народу, нації» [8, с. 18]. Національне виховання, на його думку, виявляється у мові, переказах, звичаях, віруваннях, історії, культурі.

Термін «народня школа» має зв'язок з народною масою, в ній панує воля і дух народу, зауважував Я. Чепіга, а «духовний прогрес народу може тільки будуватись на його природних душевних схильностях та поняттях. Інакше ми загальмуємо його просвітний поступ» [3, с. 14].

З погляду Я. Чепіги, школа має бути народною, щоб задовольняти потребу народу в правдивій освіті. Школа, створена народом, матиме всі ознаки народу, оскільки відтворюватиме побут, звичаї, а значить буде національною. Народна правдива школа може бути організована тільки в дусі нації, її мови, звичаїв, культури і тільки така школа «не відірве дитину від її дійсного ґрунту». На його думку, школі належить бути «народною, національною, природничою, вільною і реалістичною, себ-то частиною народнього організму» [2, с. 3–7].

Зокрема, Я. Чепіга підкреслював, що українців, які сьогодні будують школу з рідною мовою, мають цікавити придбання нової школи в бою з старими схоластичними ідеями [6, с. 4]. Він наголошував, що стан української дитини в російській школі важкий, у ній дитина не знаходить свого рідного. По духу російська школа чужа українській дитині; чужі книжки, чужі малюнки, чужа мова, чужий світ, про який веде мову вчитель. На думку Я. Чепіги, в російській школі нема творчої сили, нема «духа жива» [4, с. 78].

Особливого значення він надавав вивченню історії свого народу, яка стимулює розвиток національної самосвідомості. З метою одержання реальних знань учнями радив вивчати природознавство, землепис. Щодо Закону Божого, то він радив зовсім усунути його з курсу початкової освіти або перенести до вищої початкової школи, чи до церкви, бо що може збагнути 12 літня дитина, то 10 літній дитині давати не потрібно [11, с. 17–22].

Я. Чепіга наголошував, що необхідно мати такі школи, які виховували б не професійного робітника, а громадянина – творця своєї власної долі. Таких громадян, може дати школа, збудована на трудовому принципі. Він був упевнений, що дитина мусить «працюючи вчитись і навчаючись – працювати» [7, с. 83–84].

У питанні виховання дитини за принципом народності Я. Чепіга надавав великого значення вчителю і писав: «Вплив його йде од паростів (дітей) через стовбур (школа й просвітня діяльність), в корні, т.є. в самий нарід. Народній учитель не тільки шкільний учитель – він учитель і народу... З народом я зливаюсь, я розбавляюсь в ньому через думки й ідеї, що я вклав в голівку моїх учнів – дітей народу» [8, с. 20]. Учитель, – на його думку, – людина праці, яка віддає свої сили, не питаючи і не вимагаючи відповідної плати, його стежка терниста, його праця засіяна гострим камінням. «Учитель – це в ідеалі звісно – плоть од плоті, кість од кости народної» [8, с. 21–22]. Народний учитель має служити «правдивій меті національної освіти», хоча його хочуть впевнити в тому, що «не было и нѣтъ» української мови. Але він на кожному кроці бачить і чує, що була і є українська мова, що українські діти не можуть навчатися на чужій мові, що марно прищеплювати просвіту чужою мовою [8, с. 23–24]. З гордістю писав Я. Чепіга про високу громадянську місію народних учителів. «Український учитель і його нарід, душа і тіло одного організму... Убогий матеріально – він моральний, духовий богач! А з таким багатством... не зменшується сила в боротьбі ворогами з «гвалтовниками нації та її культури» [4, с. 80].

Водночас він висував вимоги і до вчителя. Учитель – довірена особа народу, нації у вихованні молодого покоління. В його руках майбутнє народу, щаслива доля країни. Він має вишколити свій характер і волю, удосконалити свої здібності, бо праця над собою очищає душу від «намулу

і життєвого бруду» [12, с. 10, 12]. «В школі нема місця ремесникові. Тут храм дитини і місце тільки педагога в найширшому значінні цього слова» [15, с. 14].

Дитина – царина діяльності педагога, – стверджував Я. Чепіга. Учитель повинен знати психофізичний склад дитини, бо «століття духовного надбання передають дитині потенціальну силу національної енергії». Учитель має враховувати національність дитини, якщо буде прищеплювати чуже, а не рідне, то чинитиме велику шкоду. В ідеальному варіанті, зазначав Я. Чепіга, було б добре, щоб у школі учитель та учень були однієї національності, а коли учитель не за своєю волею навчає в чужій школі, то він повинен прийняти мову, національні ідеали, культуру того народу, дітей яких він має навчати. «Носитель культури» він, учитель, тоді тільки передасть її народу, коли зіллється всією своєю істотою з ним, коли національний організм народу стане базою всієї його діяльності» [13, с. 11–13].

Таким чином, розкрито сутність виховання у педагогічному доробку Я. Чепіги на основі принципу народності, який має велику актуальність і для сучасної загальноосвітньої школи, першочерговим завданням якої є формування творчої мислячої особистості, здатної самостійно оволодівати знаннями та застосовувати їх у професійній діяльності та повсякденному житті.

У межах статті неможливо охопити всі аспекти окресленої проблеми, тому глибшого дослідження потребує порівняння ідей українських педагогів (С. Русової, Б. Грінченко та ін.) стосовно народності як принципу виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Замашкіна О. Д. Ідеї розвивального навчання в історико-педагогічному доробку вітчизняних дослідників першої третини ХХ ст. / О. Д. Замашкіна // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 3. – С. 140–150.
2. Зеленкевич Я. Грунтовні принципи нормальної школи / Я. Зеленкевич // Світло. – 1911. – Кн. 1. – С. 3–7.
3. Зеленкевич Я. Ф. Російська школа на Україні / Я. Ф. Зеленкевич // Учитель. – 1913. – 20 вересня. – С. 14–16.
4. Зеленкевич Я. Ф. Російська школа на Україні / Я. Ф. Зеленкевич // Учитель. – 1913. – 20 листопада. – С. 77–81.
5. Чепіга Я. (Зеленкевич Я.) Проблеми виховання й навчання в світлі науки й практики : зб. психо-пед. ст. / Ян Чепіга. – К. : Друкарня першої Київської Артїлі Друкарської справи трьох свят, б/р. – Кн. I. – 160 с.
6. Чепіга Я. Вільна школа / Ян Чепіга. – К., 1918. – 72 с.

7. Чепіга Я. До трудової вільної школи / Я. Чепіга // Вільна українська школа. – 1918–1919. – № 8–9. – С. 81–85.
8. Чепіга Я. Народний учитель і національне питання / Я. Чепіга // Світло. – 1912. – № 1. – С. 15–25.
9. Чепіга Я. Національність і національна школа / Я. Чепіга // Світло. – 1910. – № 9. – С. 16–29.
10. Чепіга Я. Проект української школи / Я. Чепіга // Світло. – 1913. – № 2. – С. 31–41.
11. Чепіга Я. Проект української школи (3-й, 4-й, 5-й і 6-й рік навчання) / Я. Чепіга // Світло. – 1913. – № 4. – С. 12–29.
12. Чепіга Я. Самовиховання вчителя / Я. Чепіга // Світло. – 1913. – № 8. – С. 9–18.
13. Чепіга Я. Самовиховання вчителя / Я. Чепіга // Світло. – 1913. – № 9. – С. 6–13.
14. Чепіга Я. Украинскій учитель и материнскій языкъ въ начальной школѣ / Я. Чепіга // Украинская жизнь. – 1913. – № 9. – С. 34–39.
15. Чепіга Я. Уява і мислительна та творча діяльність дитини / Я. Чепіга // Світло. – 1914. – № 9. – С. 13–47.